

Ірина Бесчасна

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
Україна*

КОНСОЛІДАЦІЯ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ ГАЗУ В РАМКАХ ФОРУМУ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ ГАЗУ: ПОЗИЦІЇ ЄС ТА США

Iryna Beschasna

Dnipropetrivsk National University named after Oles Honchar, Ukraine

THE CONSOLIDATION OF GAS EXPORTING COUNTRIES WITHIN GAS EXPORTING COUNTRIES FORUM: OPINIONS OF EU AND USA

In the article reviewed and analyzed the position of the European Union and the United States for the establishment of Gas Exporting Countries Forum. The main attention is made by the author to analyze the reasons of negative reaction of natural gas consumers at consolidation of the main exporting countries. Emphasis on idea of creating «energy NATO» as an organization that would resist the association of gas producers. The author analyzed the EU activities on formation of a common position of its members in relations with suppliers of natural gas. One of possible ways to reduce the risks from creation GECF for the European Union and the US is diversification of sources and establishing a dialogue with countries-gas producers, who are not members of the Forum.

Key words: natural gas, producer countries, «energy NATO», gas cartel, long-term contracts, energy resources, gas pipeline.

Однією з головних проблем для стабільного розвитку держав світу на сьогоднішній день є забезпечення власних потреб у енергоносіях. На тлі постійно зростаючих потреб у енергоносіях, споживачі все більше звертають увагу на диверсифікацію джерел їх постачання. У зв'язку з цим поступово змінюється баланс традиційних джерел енергоносіїв – більший відсоток починає припадати на природний газ. Головними перевагами природного газу є те, що його поклади є більш поширеними, ніж нафти, він зручніший у транспортуванні та є більш безпечним з екологічної точки зору.

З огляду на це з початком 2000-х рр. все більшу роль на світовій арені починають відігравати виробники природного газу. Прагнення досягти спільних цілей, сприяти розвитку газової галузі та необхідність мати можливість диктувати свої умови споживачам газу, обумовили створення у 2001 р. платформи для дискусій у вигляді Форуму країн-експортерів газу (ФКЕГ), яка була перетворена на повноцінну міжнародну організацію у 2008 р. На даний час членами організації є 12 країн, які знаходяться у різних регіонах світу та володіють основними запасами природного газу у світі – Алжир, Болівія, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Іран, Лівія, Нігерія, Катар, Росія, Тринідад та Тобаго, ОАЕ та Венесуела¹.

На сьогоднішній день Форум не відзначається активною діяльністю. Проте, через членство в ній держав, які є основними виробниками природного газу, та їх прагнення сформувати спільну політику у газовій галузі, та ціни на газ зокрема, ФКЕГ часто порівнюють з іншим об'єднання виробників – ОПЕК, та називають «газовим ОПЕК». Все це значно непокоїть споживачів, які вбачають у цьому загрозу своїй енергетичній безпеці та можливість повторення енергетичної кризи попередніх років. У більшості країн залежність від імпорту газу щороку лише зростає, тому робота Форуму розглядається як можливість використання природного газу як важеля впливу виробників на споживачів.

---

¹ Офіційний сайт Форуму країн-експортерів газу. <<http://www.gecf.org/aboutus/about-gecf>> (2015, вересень, 05).

Варто відмітити, що створення Форуму країн-експортерів газу викликало неоднозначну реакцію основних експортерів природного газу – США та країн Європейського Союзу. Занепокоєння енергоспоживачів щодо можливої появи газового ОПЕК почали з'являтися ще у середині 1990-х рр., коли зустрічі керівників провідних газових компаній провокували появу припущень щодо можливого створення нової організації, яка б була спроможна встановлювати тотальний контроль над цінами на природний газ. Проте, об'єктивних підстав для створення організації на той час не було. Перш за все через те, що газові корпорації працювали на основі довгострокових контрактів, а ціни на природний газ були прив'язані до нафтового кошика, що влаштувало як продавців, так й покупців.

По мірі того як природний газ стає одним з найважливішим предметом світової торгівлі, він перетворюється у вирішальний фактор задоволенні більшості нагальних потреб. Сполученим Штатам природний газ потрібен для забезпечення розвитку та попередження очікуваного браку енергії. Європі – щоб оживити свою економіку. Країнам, що розвиваються, - щоб підвищити темпи зростання¹.

Європейський Союз та США уважно стежать за діяльністю Росії щодо монополізації світового ринку природного газу. Тому ідея створення організації країн-експортерів газу викликала гостру критику ЄС та США, які побачили в ній спробу створення організації на кшталт ОПЕК, але газової, яка б диктувала світові ціни на блакитне паливо².

Проблеми почали з'являтися після початку реформування газової галузі у США. На початку 1990-х рр. США взяли до лібералізації внутрішнього ринку природного газу. У кожному регіоні ввели квоти постачань для незалежних виробників газу та дозволили їм напряму виходити на споживачів. А для того, щоб регіональні монополісти (British Petroleum, ExxonMobil, ConocoPhillips, Chesapeake) не витіснили конкурентів, їх зобов'язали виділяти транспортні потужності зі своїх компанії та ввели правила вільного доступу до трубопроводів.

Таким чином американські споживачі отримали можливість обирати між постачальниками газу, що призвело до значного зниження роздрібних цін на газ. Взвзявши за взірець цю модель, в 1998 р. відкрила для конкуренції свій газовий ринок й Великобританія. У тому ж році розробила Газову директиву й континентальна Європа, розпочав її реалізацію з 2000 р. Перша газова директива передбачала рівний доступ усіх постачальників до газопроводів, поступову відмову від довгострокових контрактів на користь спотового ринку та усунення заборони на реекспорт газу. В 2003 р. з'явився новий варіант директиви, який відкрив шлях до формування конкурентного газового ринку у Європі³. Друга Газова директива ЄС була спрямована на розширення доступу третіх осіб до ринку природного газу, запровадження нормативно-правової бази Європейського співтовариства, розподілення різних видів діяльності у газовій сфері⁴.

Розробники Директиви зробили акцент на фіксуванні гарантій права доступу до мережі газопроводів, що повинно було забезпечити можливість всім споживачам вільно обирати постачальників, а всім постачальникам – вільно доставляти свої товари своїм замовникам. Одним з основних заходів стало розподілення функцій транспортування, постачання, розподілення газу, які здійснювались до цього основними постачальниками. Відтепер транспортні та розподільчі системи мали експлуатуватись юридично самостійними одиницями. Для цього держави-учасниці повинні були призначати або звертатись до підприємств, які володіють або відповідають за транспортні та розподільчі системи, з вимогою призначити одного або декількох операторів систем⁵.

Після створення Форуму країн-експортерів газу, у квітні 2007 р. Палата представників Конгресу звернулася до держсекретаря Кондолізи Райс з вимогою проінформувати уряд Росії про

¹ Дэниел Ергин, Майкл Стоппард. Следующая цель – мировой рынок газа. *Россия в глобальной политике*. <http://www.globalaffairs.ru/print/number/n_2117> (2015, вересень, 05).

² Экспортеры газа согласовали устава организации. *Рынок ценных бумаг*. <<http://www.rcb.ru/news/16370/>> (2015, вересень, 05).

³ Когтев Ю. Зачем нужна «газовая ОПЕК». Производители газа начнут с «координации действий». *Экологические системы*. <http://esco-ecosys.narod.ru/2007_5/art34.htm> (2015, вересень, 05).

⁴ Сторожев Р. Реформа Нафтогаза: варианты разделения. *Лига.net*. <http://www.liga.net/opinion/95814_reforma-naftogaza-varianty-razdeleniya-htm> (2015, вересень, 05).

⁵ Волков, А.К. Реформирование рынка природного газа ЕС. *Право в современном мире*. <<http://eccosman.hse.ru/hse/data/2013/02/23/1306542284/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%202012-1-10.pdf>> (2015, вересень, 05).

те, що «створення газового картелю буде розглядатись як навмисна загроза США, а сама «газова ОПЕК» – не що інше, як глобальна організація зі здирицтва»¹.

Таким чином група американських конгресменів відреагувала на повідомлення про те, що в м. Доха засновниками нової організації, яка буде об'єднувати країни-експортери газу, стануть Алжир, Венесуела, Іран, Катар та Росія. Палата представників висловила думку, що Кондоліза Райс мала «енергійно виступити проти створення глобальної організації зі здирицтва та рекету, яка буде представляти собою основну та довгострокову загрозу світовим постачанням енергоресурсів»².

Співпраця Росії з ключовими газовидобувними країнами викликає крайнє незадоволення європейських та американських споживачів. Тому ряд американських політиків висунули ідею створення альянсу під умовною назвою «енергетичне НАТО», який буде спроможний протистояти ФКЕГ. Впливовий американський сенатор Річард Лугар запропонував перетворити НАТО в альянс споживачів енергоресурсів, який буде протистояти об'єднанню виробників газу, які на його думку у найближчі роки можуть удаватись до енергетичного шантажу. Сенатор вважає, що у найближчі десятиріччя найбільш вірогідним джерелом військових конфліктів у Європі та навколишніх регіонах стане брак енергії та маніпулювання нею. А напад з використанням енергетики як зброї може знищити економіку країни та призвести до великої кількості жертв. Відповідно, дію п'ятої глави статуту НАТО, яка прирівнює напад на одного з членів альянсу до нападу на весь блок, можна застосовувати й по відношенню до енергетичної сфери, вважає Річард Лугар³. Активно проти створення газового картелю виступали й експерти НАТО. На їх думку, ключову роль у ньому мала відігравати Росія. Найбільш активно проти виступає Польща, яка пропонує створити противагу у вигляді «енергетичного НАТО». Ця ідея знайшла підтримку у «молодих членів» ЄС. У першу чергу у країн Балтії. Також цю ідею підтримали США, які завдяки цій структурі зможуть зберегти свій статус у Європі⁴. «Енергетичне НАТО» могло б представляти собою організацію країн-споживачів, яка прагнула б купувати газ на кордоні ЄС за оптовими цінами, не дозволяючи експортерам торгувати на роздрібних ринках Європи. При цьому основна частина маржі між роздрібними та оптовими цінами залишалась би європейським посередникам, а не виробникам газу, позбавляючи їх коштів на підтримку видобутку⁵.

Аналогічної позиції дотримувався й Європейський Союз. Існування організації експортерів газу «призведе до нестабільності на світовому ринку «блакитного палива», як заявив комісар Євросоюзу з питань торгівлі Пітер Мандельсон. На його думку, ЄС не зацікавлений у створенні подібної організації, оскільки потенційне створення картелю не відповідає інтересам ЄС. А Євросоюз завжди виступає за прозорий та прогнозований ринок газу, який буде функціонувати з урахуванням інтересів як споживачів, так й постачальників.

Особливо європейських споживачів турбує можливість створення Росією та Алжиром газового картелю. Якщо Росія та Алжир домовляться про співробітництво у видобутку та постачанні газу на європейський ринок, це буде нічим іншим як картельною угодою⁶.

Брюссель розпочав активну кампанію щодо створення консолідованої позиції усіх країн-учасниць ЄС у відносинах з постачальниками газу, перш за все з Росією. На тлі зростаючих цін на газ та збільшення залежності Єврозони від імпорту газу це означає спробу сформувати картель споживачів та заважає Москві домовлятися з найбільшими клієнтами (Німеччиною, Італією та Францією) напряму. Основою політики Євросоюзу є курс на зниження частки Росії у постачаннях газу, розвиток регазифікаційних терміналів для постачання зрідженого природного газу з країн-конкурентів Росії.

¹ Пономарева А. США просяться в «газовую ОПЕК». *Екологические системы*. <http://journal.esco.co.ua/2010_11/art020.htm> (2015, вересень, 05).

² Новиков, И. Россия и геополитика газа. *Красная звезда*. <http://old.redstar.ru/2007/04/11_04/2_01.html> (2015, вересень, 05).

³ Правосудов, С. «Газовый ОПЕК». *Портал «Родон»*. <<http://www.rodon.org/polit-080304113936>> (2015, вересень, 05).

⁴ Правосудов, С. «Газовый ОПЕК» и «энергетическое НАТО». *GloboScope*. <<http://www.686.vps.agava.net/content/articles/844/>> (2015, вересень, 05).

⁵ Когтев, Ю. Зачем нужна «газовая ОПЕК». Производители газа начнут с «координации действий». *Екологические системы*. <http://esco-ecosys.narod.ru/2007_5/art34.htm> (2015, вересень, 05).

⁶ Новиков, И. Россия и геополитика газа. *Красная звезда*. <http://old.redstar.ru/2007/04/11_04/2_01.html> (2015, вересень, 05).

Найбільшим постачальником газу до Європи традиційно є Росія, яка експортує близько 160 млрд.куб.м газу до дальнього та більше100 млрд.куб.м до ближнього зарубіжжя. На півночі Європи російському газу доводиться конкурувати з норвезьким, а на півдні – з алжирським. Проте в цих країнах, на відміну від Росії, відсутні великі неосвоені родовища. Представники Європейського Союзу неодноразово заявляли про свої побоювання потрапити у надмірну залежність від російського газу. А з появою Форуму країн-експортерів газу, в рамках якого Росія займає одне з провідних місць, ці побоювання значно зросли. Тому вони намагаються знайти альтернативних постачальників. Як одна з альтернатив для постачання газу до Європи розглядаються країни Каспійського басейну. Однак, Туркменістан, Казахстан та Узбекистан вважають за краще продавати свій газ «Газпрому». Вони підписали довгострокові контракти, які передбачають зростання постачань. Європа також звертає увагу на Азербайджан, проте в цій країні лише одне велике газове родовище – Шах Деніз (запаси близько 1 трлн. куб. м), але на цей газ претендують споживачі Азербайджану, Грузії та Туреччини. З огляду на це, стати значним постачальником блакитного палива до ЄС Азербайджан не спроможний¹.

У якості головних противників об'єднанню виробників газу виступають представники Європейської комісії та НАТО. При цьому керівники провідних країн ЄС – Німеччини, Франції та Італії, які одночасно є найбільшими покупцями російського газу, дотримувались більш спокійної позиції. Вони роблять ставку на розвиток відносин з «Газпромом». Зокрема Італія прагне збільшити об'єм закупок російського палива за рахунок розширення газопроводу «Блакитний потік», а Німеччина та Франція завдяки магістралі «Північний потік».

Активність у енергетичній сфері Європейської комісії обумовлена боротьбою за переділ повноважень між національними урядами та апаратом ЄС. На сьогоднішній день Європейська комісія прагне створити на території Європейського Союзу єдиний газовий ринок. Вона вже домоглась відміни довгострокових контрактів на постачання природного газу між найбільшими європейськими газовими корпораціями та їх споживачами. Зараз компанії можуть укласти договір на термін не більше одного року. Таким чином, Єврокомісія розраховує за допомогою цього заходу зруйнувати локальні монополії на постачання газу та зробити цей ринок більш конкурентним. Наступним кроком має стати заборона власникам газотранспортних мереж займатись збутом газу.

Європейська комісія прагне отримати право вести переговори з постачальниками газу від імені всіх країн ЄС. У цьому випадку позиції виробників блакитного палива стануть значно слабшими².

Третій у світі найбільший експортер нафти та газу Норвегія, яка проте не є членом Євросоюзу, також досить насторожено поставилась до ідеї об'єднання експортерів газу. Зокрема, міністр енергетики Норвегії у 2007 р. заявив, що Норвегія не буде приймати участь ні в яких формах картелю – ні в нафтових, ні в газових³. Норвегія намагається не брати участь у будь-яких об'єднаннях, які можуть обмежити країну у її діях. І сама ідея створення «газового ОПЕК» не знайшла підтримку у норвезької сторони⁴.

Крім того деякі представники США та ЄС висувують ідею, що енергоресурси – це надбання всіх країн, і держави, на території яких вони розташовані, зобов'язані надавати до них доступ транснаціональним корпораціям⁵.

Це пов'язано з тим, що платформи протиріч між учасниками газового ринку очевидні. США завжди підтримує вступ до складу НАТО України та Грузії. По українській території проходить значна частина російського газу до Європи. Через Грузію надходить газ з Азербайджану. Таким чином, США прагне отримати контроль над країнами-транзитерами. А Польща та країни Балтії виступають проти подальшого будівництва газопроводу «Північний потік», метою якого є

¹ Правосудов, С. «Газовый ОПЕК». *Портал «Родон»*. <<http://www.rodon.org/polit-080304113936>> (2015, вересень, 05).

² Правосудов, С. «Газовый ОПЕК» и «энергетическое НАТО». *GloboScope*. <<http://www.686.vps.agava.net/content/articles/844/>> (2015, вересень, 05).

³ Новиков, И. Россия и геополитика газа. *Красная звезда*. <http://old.redstar.ru/2007/04/11_04/2_01.html> (2015, вересень, 05).

⁴ Норвегия выступает против создания «газовой ОПЕК». *Lenta.ru*. <<http://lenta.ru/economy/2002/04/08/norway/>> (2015, вересень, 05).

⁵ Правосудов, С. «Газовый ОПЕК». *Портал «Родон»*. <<http://www.rodon.org/polit-080304113936>> (2015, вересень, 05).

об'єднання напряму Росію та Німеччину. Польща наполягає на розширенні потужностей газопроводу «Ямал-Європа», щоб також бути причетною до контролю постачань газу з Росії.

У минулому США завжди виступали проти будівництва газопроводу «Блакитний потік» з Росії до Туреччини. На сьогоднішній день вони проти його розширення. Вашингтон виступає за створення газової магістралі, яка б транспортувала до Туреччини, а потім й до Європи газ з Азербайджану, Туркменістану та Казахстану – газопровід Баку – Тбілісі - Ерзурум. Проте погляди Туреччини більш спрямовані на постачання газу з Росії та розвиток газопроводу «Блакитний потік». Туркменістан та Казахстан, які підписали довгострокові угоди з «Газпромом» щодо продажу газу, також не виявляють особливого інтересу до будівництва газопроводу по дну Каспійського моря до Азербайджана¹.

На сьогоднішній день будівництво газопроводу «Баку – Тбілісі - Ерзурум» (Південно-Кавказький трубопровід) відбувається досить повільними темпами. Офіційно трубопровід був відкритий 25 березня 2007 р. Проте Європа почне закуповувати азербайджанський газ у рамках другого етапу розробки родовища «Шах Деніз» лише з 2020 р. А в Туреччину експорт планується почати з 2018 р.

Європа зможе отримувати газ з Азербайджану завдяки розширенню Південно-Кавказького газопроводу до 23,4 млрд.куб.м на рік й завдяки створенню Трансанатолійського та Трансадриатичного газопроводів, які планується добудувати до 2018 р. та 2020 р. відповідно².

Також Європейська комісія та Польща активно виступали за те, щоб Росія підписала транзитний протокол Енергетичної хартії, згідно з яким країна-учасниця має надати доступ до своєї газотранспортної інфраструктури блакитному паливу з інших держав. 6 серпня 2009 р. Росія остаточно відмовилась від ратифікації цього протоколу через суперечності у питаннях енергоефективності та екології³.

Європейські експерти досить часто говорять про те, що заяви про створення «газового ОПЕК» робляться лише демонстративно і основною метою засновників картелю є спроба залякати Захід. Одним з найбільш розповсюджених аргументів на користь неможливості створення газового картелю є те, що всі контракти на постачання газу довгострокові, а це означає, що відсутня можливість різко змінювати ціну. Тим не менш, наприклад, всі зарубіжні договори «Газпрому» передбачають можливість перегляду цін раз в квартал або півроку. Ринок газу з певним часовим відставанням від нафтового (ціна на газ прив'язана до цін на нафту та кошик нафтопродуктів) функціонує у повному обсязі. Тобто, питання об'ємів постачань на перспективу та регулювання цін на газ можуть стати предметом домовленостей країн-постачальників газу в рамках ФКЕГ⁴.

Отже, проаналізовані позиції та дії дають можливість зробити висновки, що основні імпортери природного газу – США та європейські країни – негативно сприйняли створення Форуму країн-експортерів газу. В США перспективи консолідації виробників газу викликали явне незадоволення. Ще більше плани створення «газового ОПЕК» турбували Європу. Євросоюз не проти ідеї створення подібної організації за умови, що вона не стане картелем. У випадку об'єднання всіх основних постачальників газу в Європу в рамках картелю, ЄС опинився в досить уразливому становищі. Особливо враховуючи те, що Брюссель розглядає Алжир та Тринідад та Тобаго як альтернативних постачальників, які повинні знизити енергозалежність ЄС від Росії. Однак, попри таку позицію споживачів, Форум зміг перетворитись з дискусійної платформи на повноцінну міжнародну організацію, яка поступово зміцнює свої позиції на міжнародній арені.

¹ Правосудов, С. «Газовый ОПЕК» и «энергетическое НАТО». *GloboScope*. <<http://www.686.vps.agava.net/content/articles/844/>> (2015, вересень, 05).

² Азербайджанский газ попадет в Европу в 2020 году. *Вестник Кавказа*. <<http://www.vestikavkaza.ru/news/Azerbaiydzhanskiy-gaz-popadet-v-Evropu-v-2020-godu.html>> (2015, вересень, 05).

³ Кретинин, Г. (2011). Особенности энергетической стратегии ЕС в Балтийском регионе. *Балтийский регион*, 4. <<http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-energeticheskoy-strategii-es-v-baltiyskom-regione>> (2015, вересень, 05).

⁴ Газпром и Sonatrach подписали меморандум о взаимопонимании. *Росбалт*. <<http://www.rosbalt.ru/main/2006/08/04/262781.html>> (2015, вересень, 05).

References

---

1. Azerbaydzhanskiy gaz popadet v Evropu v 2020 godu. <<http://www.vestikavkaza.ru/news/Azerbaydzhanskiy-gaz-popadet-v-Evropu-v-2020-godu.html>> (2015, veresen', 05).
2. Deniel Ergin, Maykl Stoppard. Sleduyushchaya tsel – mirovoy rynek gaza. <http://www.globalaffairs.ru/print/number/n_2117> (2015, veresen', 05).
3. Eksportery gaza soglasovali ustava organizatsii. <<http://www.rcb.ru/news/16370/>> (2015, veresen', 05).
4. Gazprom i Sonatrach podpisali memorandum o vzaimoponimanii. <<http://www.rosbalt.ru/main/2006/08/04/262781.html>> (2015, veresen', 05).
5. Kogtev Y. Zachem nuzhna «gazovaya OPEK». Proizvoditeli gaza nachnut s «koordinatsii deystviy». <http://esco-ecosys.narod.ru/2007_5/art34.htm> (2015, veresen', 05).
6. Kretynyn, N. (2011). Osobennosti enerhetycheskoy strategyy ES v Baltyskom rehyone. *Baltiyskii region*, 4. <<http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-energeticheskoy-strategii-es-v-baltiyskom-regione>> (2015, veresen', 05).
7. Norvegiya vystupaet protiv sozdaniya «gazovoy OPEK». <<http://lenta.ru/economy/2002/04/08/norway/>>.
8. Novikov I. Rossiya i geopolitika gaza. <http://old.redstar.ru/2007/04/11_04/2_01.html> (2015, veresen', 05).
9. *Ofitsiyinyi sayt Forumu krayin-eksporteriv gaz*. <<http://www.gecf.org/aboutus/about-gecf>>(2015, veresen', 05).
10. Ponomareva A. SShA prosyatsya v «gazovuyu OPEK». <http://journal.esco.co.ua/2010_11/art020.htm>.
11. Pravosudov S. «Gazovyy OPEK» i «energeticheskoe NATO». <<http://www.686.vps.agava.net/content/articles/844/>>. (2015, veresen', 05).
12. Pravosudov, S. «Gazovyy OPEK». <<http://www.rodon.org/polit-080304113936>> (2015, veresen', 05).
13. Storozhev, R. Reforma Naftogaza: varianty razdeleniya. <http://www.liga.net/opinion/95814_reforma-naftogaza-varianty-razdeleniya-.htm> (2015, veresen', 05).
14. Volkov, A. K. Reformirovanie rynka prirodnoho gaza ES. <<http://ecsocman.hse.ru/hse/2013/02/23/1306542284/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%202012-1-10.pdf>>(2015, veresen', 05).